

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година X

Јануар—Јун 1962

Бр. 1—2

САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ СОЦИОЛОГИЈЕ МОРАЛА

I

1. Говорити с научног гледишта о моралу данас у нас тешко је. Најпре зато што морал није довољно научно проучен уопште, а пре свега с гледишта историјског материјализма.

Друштвене науке у социјалистичким земљама уопште су у великом заостајању иза техничког и привредног, као и општег друштвеног напретка, а исто тако и иза великог развоја природних наука. Међу свим друштвеним наукама, пак, најзаосталија је и најнеразвијенија управо наука о моралу. Па чак и у нас, где су друштвене науке, у поређењу с осталим социјалистичким земљама, релативно развијеније, наука о моралу је скоро сасвим необрађена. Овде ни најзначајнија претходна питања нису расправљена (на пример, питање да ли та наука треба да буде једна грана социологије или филозофије).

Зашто је то тако, тешко је укратко изложити и ми овде и нећемо улазити у то питање.

О моралу је тешко објективно научно говорити и зато што су у питањима морала, моралности и неморалности, људи и као појединци и као друштво веома непосредно и дубоко заинтересовани. Морални судови су различити, а говорити о моралу не дајући моралне судове, или, бар прећутно, па и несвесно, не полазећи од њих, скоро (и свакако) је немогуће. А страсне расправе око судова о вредности отежавају плодно решење о самој стварности.

2. То се може одмах показати на примеру самог овог нашег излагања о моралу, које треба да говори о савременим проблемима социологије морала као науке. Полазна тачка овог излагања јесте да су проблеми социологије морала у нас веома важни и актуелни управо зато што се наше друштво данас налази у својеврсној моралној кризи, што, у извесном смислу, пати од извесног недостатка морала. Тврдња о недостатку морала у неку руку изазива нагонски отпор. Јер, може ли уопште бити друштва без морала? Нема ли свако свој морал?

И заиста, ова тврдња може бити тачна само ако јој се тачно утврди смисао. Кад кажемо да нашем друштву у извесном смислу недостаје морал, онда тиме не мислимо на било који и какав морал већ на одређен морал, на социјалистички морал.

Ако пођемо од начелног става да постоје различити морали и да се ти морали разликују према друштвима у којима постоје и у којима се стварају, онда је несумњиво да социјалистичком друштву, коренито разли-

читом од других друштава, одговара и особен социјалистички морал, такође коренито различит од других морала. Међутим, приликом одређивања социјалистичког морала поставља се један основни проблем. Наиме, како одредити овај морал, методом испитивања стварности или методом нормативног прописивања? Ако се одлучимо за први метод, онда је ствар проста — треба једноставно испитати какав је стварно морал у савременом социјалистичком и посебно нашем друштву. Но, поставља се питање да ли је довољно да један морал стварно постоји у једном социјалистичком друштву па да се тврди да је то социјалистички морал. Изгледа да није. У том случају треба прибећи одређивању социјалистичког морала нормативним методом, па упоредити социјалистички морал одређен овим методом са стварним моралом социјалистичког друштва и онда одредити колико је овај стварни морал у складу с нормативно одређеним идеалним социјалистичким моралом.

Дакле, кад кажемо да нашем друштву недостаје у извесној мери социјалистички морал, ми у ствари примењујемо једну врсту нормативног метода. Њиме одређујемо појам социјалистичког морала, па упоређујемо стварни морал и утврђујемо да он не одговара у потпуности идеалном социјалистичком моралу и на основу тога и тврдимо да нам недостаје социјалистички морал.

Овакав поступак поставља питање да ли наука, а посебно социологија морала, може да примењује овакав нормативан метод. Не излази ли се тиме из области науке и не прелази ли се у област непосредне друштвене делатности? На ово питање ћемо мало касније одговорити.

3. Битно је, међутим, схватити да наука, а посебно социологија морала, у извесним периодима развоја друштва и науке, нужно наилази на проблем морала и не може га заобићи. Она данас у нас мора да се позабави овим проблемом управо из практичних разлога, из разлога постојања поменуте моралне кризе, да би, колико је могуће то за науку, помогла њеном решавању. Да то није први случај у коме се социологија занима моралом у практичне сврхе, доказаћемо навођењем једног другог врло познатог примера. Један од оснивача савремене социологије и једно од највећих имена у историји социологије, Диркем (Durkheim), цео свој напор заснивања своје познате социолошке школе започео је управо под притиском моралног проблема. Француско друштво, засновано на лаичком погледу на свет буржоазије, одмах после револуције суочило се с проблемом стварања тзв. лаичког морала, који би био ослобођен теолошког, религијског темеља. Осећало се да се овим ослобађањем, које је у основи било позитивно, умногоме изгубила извесна снага старог морала, коју нови, световни морал никако није могао наћи. Диркем је хтео да овај проблем реши науком, социологијом, да пронађе нов чврст темељ моралној обавези људске савести. Његово дело је остало недовршено, његов напор није уродио плодом, али је тачно да је он у извесној мери допринео решењу овог проблема.

Наша социологија се налази пред сличним задатком. Несумњиво смо далеко од наивне вере да је довољно извести револуцију у друштвеној основи и политичко-правној надградњи па мирно чекати да се целокупна

остала друштвена надградња промени сама од себе у потпуном складу с новом друштвеном и политичком својом основом. Аутоматска промена надградње, без активног делања људи, заиста би била дивна ствар, само кад би била могућа! На жалост, чак и кад би била могућа, на њу би требало дуго чекати да се то ни у ком случају не исплати. Мора се, дакле, тежити да се открију услови настанка одговарајућег морала и да се открије да ли и колико људи својом свесном делатношћу могу у томе нешто допринети. А то је управо основни задатак наше социологије морала данас.

Нови социјалистички морал у нас није развијен у довољној мери, у нас постоје знатни остаци старог, превазиђеног, али још живог морала, који се само условно може назвати буржоаским, а који је, у ствари, у основи ситнобуржоаски, јер ми право буржоаског морала нисмо ни имали или смо га имали у веома малој мери. Изгледа да је јасно да изградња новог морала увек у већој или мањој мери заостаје за одговарајућом друштвеном основом. И ако француско буржоаско друштво није успело (по мишљењу Диркема) да стотину година после револуције изгради нов буржоаски морал, онда је јасно да се не треба чудити што ни ми то нисмо успели за ових петнаестак година после наше, социјалистичке револуције.

4. Сукоб између старог, ситнобуржоаског, ситносопственичког морала и нових социјалистичких друштвених односа, који захтевају и нов морал, огледа се у нас на свим странама и лако је наћи бројне примере. Навешћемо само један. Узмимо однос према друштвеној својини у поређењу с односом према приватној својини и морални положај оних који нападају на ове две врсте својине. Ако неко, на пример, украде приватну својину, маколико она била економски безначајна, ако, дакле, украде и ствар најмање вредности из области те својине, ситносопственички морал нашег друштва, који је још увек веома жилив, строго морално осуђује такво лице. Оно трпи строге моралне санкције, изложено је моралном презиру, с њим се прекида друштвени саобраћај, итд. Ове санкције су толико јаке да су и јаче од одговарајућих правних санкција и представљају веома ефикасну заштиту приватне својине. Међутим, ако неко украде нешто из општедруштвене својине, ма и ванредно велике вредности, ситносопственички морал га не осуђује. Напротив, он се чак с гледишта овог морала у извесној мери сматра позитивним човеком, јер је „вешто“ дошао до приватне својине. Такав се човек чак жали што мора да издржи правне санкције. Наравно да правне санкције у великој мери остају зато неефикасне, чак и кад се успе да оне буду примењене. А то доста често не успева, управо зато што нема моралне осуде оваквог чина те многи у друштвеној средини у којој се ово дешава и не осећају моралне побуде да се против оваквих поступака боре. А где друштвена средина не осећа такве побуде, ту државни апарат и правна санкција нужно остају неефикасни.

С друге стране, и ово је проблем за себе, државна политика, и особито политика правних санкција, заснивају се, напротив, на једној поставци која, како изгледа, социолошки није потпуно тачна. Оне полазе

од новог, социјалистичког морала и сматрају сваког члана нашег друштва, па и оног који напада друштвену својину, као морално биће, које се осећа обвезаним социјалистичким моралом. Стога је ова политика и прожета социјалистичким хуманизмом и вером у социјалистичког човека. Стога су санкције благе, а после издржане санкције оваквим људима се омогућује да наставе да раде у истим занимањима у којима су извршили прекршаје против друштвене својине, верујући да су се у том погледу поправили. Међутим, у много случајева се показује да овакве поставке не одговарају стварности. Ови људи стоје под утицајем ситносопственичког а не социјалистичког морала. Њих морал који носе не спречава да поново врше исте прекршаје. Отуд понављање ових прекршаја, па и по више пута.

Ово показује да је потребно изградити нов, социјалистички морал, који ће напад на друштвену својину сматрати исто онако тешким моралним неделом као што ситносопственички морал таквим сматра напад на ситну приватну сопственост. Овакав морал ће спречавати људе који га носе да сами не изврше такав напад, као што ће их и подстицати да се активно боре против таквих напада других људи. С друге стране, ово показује да државну политику, а пре свега политику правних санкција, треба прилагодити стварном стању ствари у овој области, тј. чињеници постојања великих заостатака старог морала.

Наша морална свест, дакле, очито заостаје за нашом правном свешћу. Али она заостаје чак и за нашом политичком свешћу. Јер, нападач на друштвену својину биће осуђен не само правно него и политички. Ово је веома важно уочити. С политичког гледишта све свесне присталице социјализма осудиће нападача на друштвену својину, јер такви напади успоравају изградњу социјализма. Али они га неће осудити морално, јер се нов, социјалистички морал још није довољно развио чак и у свесних присталица социјализма. Они политички, разумом, осуђују такав поступак као политичко недело, али га не осуђују (или га не осуђују довољно јако) као морално недело, јер морални ставови се разликују од политичких по неким особеним цртама и одређено политичко уверење не изазива аутоматски и одређено морално осећање и свест. Морал није само одређен разумом и састављен искључиво од разумских ставова, већ је он и појава која у себе укључује извесна осећања или, тачније, извесну посебну врсту психичких доживљаја које сачињавају особену моралну свест. Ова морална свест се, разуме се, развија у друштву, иако се не развија подједнако у свих људи. Једни су потпунија морална бића и имају развијенију моралну свест, други су непотпунија таква бића, а трећи су уопште лишени било какве моралне свести, нису уопште морална бића. Сама морална свест је у основи иста, иако је њена садржина, тј. морал, различита. У нас морална свест у знатној мери садржи стари морал.

Али ово нас управо наводи на питање задатака социологије морала данас у нас.

II

1. Социологија морала има бројне и важне задатке. У науци је одавно пречишћено питање њене оправданости као посебне научне дисциплине. Социологија морала изучава морал као друштвену појаву, што он несумњиво јест. Она се не меша у друге науке и дисциплине, које такође проучавају морал, као што су филозофија, психологија, антропологија, итд. Будући део социологије, она социолошки проучава морал, остављајући другима да га проучавају с других гледишта.

Треба истаћи да је социологија морала и у свету уопште недовољно развијена, па тим пре и у нас, као и да нека њена основна методолошка питања још нису расправљена. Основно такво питање јесте колико социологија морала може улазити у нормативно-вредносну његову страну, тј. колико она може да оцењује морал и да, на основу те оцене, предлаже какав би он требало да буде. Већина социолога који се баве овим питањем склона је да социологију морала схвати веома уско, тј. само као изучавање постојећег морала такав какав је, одбијајући јој способност да га цени и предлаже какав би требало да буде. О томе ћемо рећи нешто касније.

Није нам сврха да овде подробније улазимо у предмет, задатке и методе социологије морала уопште. Хоћемо само да истакнемо неке њене задатке који су данас у нас најактуелнији, и то и међу овима неке. Ти су задаци: одређивање појма морала и услова који га образују, утврђивање морала какав је он данас стварно у нас, утврђивање садржине социјалистичког морала и евентуалних мера које могу допринети његовом бржем образовању у нас.

2. Да би социологија морала могла прићи проучавању морала, она мора претходно да утврди шта је морал као посебна друштвена појава. У овом погледу је у социологији морала уопште и у нас учињено прилично мало. Није довољно проучена сва разноврсност разних друштвених норми, међу које спада и морал, ни његова особеност у односу на остале врсте норми. Отуд и веома велика разноврсност дефиниција морала у разних писаца. Примера ради навешћемо две такве дефиниције. Гурвич (Gurvitch) овако дефинише морал (*Traité de sociologie*, I, p. 144): „борба [...] против свих препрека које се супротстављају људском напору, како појединачном тако и колективном, као манифестацији достојној незаинтересованог одобравања“. Као што се види, Гурвич уопште не помиње да је морал једна врста друштвених норми, иако касније говори о моралним ставовима и држањима, што претпоставља да је морал норма. Један наш писац, В. Павићевић (*Увод у етику*, с. 12) даје овакву дефиницију морала: „Морал је човеково активно обликовање, усмеравање сопствених и туђих поступака и хтења те и њихово оцењивање као добрих и злих“. Мада ни овде није изрично речено да је морал једна врста друштвених норми, то је ипак видљиво, а касније се то изричито и каже.

Не мислимо да овде улазимо у подробно разматрање и евентуалну критику ових дефиниција, већ смо њиховим навођењем само хтели да укажемо на њихову различитост и на тежак задатак социологије морала.

да прецизно одреди предмет свог проучавања. По нашем мишљењу овај задатак се може решити на прилично прост начин тиме што ће се одредити једна што је више могуће описна дефиниција морала, којом ће се обухватити оно што је скоро опште прихваћено као морал, што се јасно одликује од свих других сличних појава. Дубље, аналитичке дефиниције морала, које би давале и неку врсту научног објашњења ове појаве, треба оставити за касније, кад се постигну извесни резултати у његовом проучавању. Ове дубље дефиниције ће се, разуме се, јако разликовати од научника до научника. У накнаду за то, оваква описна дефиниција, какву предлагемо, могла би, по нашем мишљењу, бити прихваћена од свих, јер она само систематизује неке чињенице које су, чини нам се, очигледне, које сви признају и од којих полазе у својим даљим истраживањима.

Полазна тачка ове дефиниције јест да је морал једна врста друштвених норми. Ту чињеницу нико не спори, иако је сви не стављају изрично у дефиницију морала, као што смо видели. У тражењу особених црта морала као једне врсте друштвених норми, мислимо да треба навести следеће такве црте:

1° Морална норма се ствара спонтано у неорганизованом друштву; њу не прописује никаква организација;

2° Морална норма се ствара у непосредном животном процесу људи у друштву, она је резултат доживљене праксе друштвеног живота, а не теоријска творевина после праксе или независно од ње;

3° У процесу непосредне праксе друштвеног живота моралне норме усвајају чланови друштва више или мање потпуно, тј. с више или мање личног одступања од њих, прилагођавања тих норми својој личности и положају у друштву, тако да никад не постоји потпуно слагање између друштвеног морала и личног, појединачног морала и, чак, уколико је личност јача, то неслагање је веће;

4° Морална норма одређује безусловну дужност, морално биће се осећа обвезаним да је врши зато што она постоји као таква, а не зато што њом хоће да оствари неки циљ који је ван ње — таква норма је самоциљ а не средство;

5° Морална дужност није само дужност коју прописује разум; њу осећа цело људско биће, тако да постоји посебно, врло сложено осећање, морално осећање или чувство, у коме постоје рационални као и ирационални елементи;

6° Прекршај моралне норме изазива врло нелагодно унутрашње психичко стање — *грижу савести*, аутономну санкцију, која доводи до самопрезира и самогађења, до самоосуде прекршиоца као нечовека, недостојног бића у односу на праве људе (зато је можда најбоља наша реч за морал *чојство*), што може одвести и самоубиству. Кад друштво примени своју санкцију за морални прекршај, грижа савести се ублажава;

7° Друштвена санкција моралног прекршаја такође постоји и увек је везана за (или се своди на) моралну осуду, тј. за утврђивање да је неморални чин нечовечан чин;

8° Моралност се, дакле, сматра најистакнутијом и најособенијом људском особином, тако да није потпун човек онај ко нема никакав морал.

Према томе, морал се заснива на моралној свести или чувству. Да је неко морално обавезан на нешто или да је неко прекршио своју моралну дужност, то не треба доказивати нити се може доказом (рационално-дискурзивно) постићи циљ — то се непосредно осећа поменутим посебним моралним осећањем или чувством. Чини нам се да је лако утврдити постојање овог посебног моралног осећања (иако има људи којима оно недостаје — *moral insanity*) и осталих црта морала, које га врло јасно разликују од свих других врста друштвених норми, и да је могуће сложити се с једном оваквом дефиницијом морала која треба да буде полазна тачка у његовом испитивању.

Треба истаћи да одавде излази да је морал најефикаснија друштвена норма, пошто располаже најефикаснијом унутрашњом санкцијом, грижом савести, и пошто морално чувство чини да морално биће осећа моралну дужност као безусловну, као самоциљ.

2. Кад одреди појам морала, социологија морала мора да покуша одредити законитост његовог образовања и развоја, како би открила чиниоце који на ово утичу и евентуално могла помоћи образовању морала изазивањем ових чинилаца. Наравно да би увелико превазилазило оквире овог чланка кад бисмо покушали да ове законитости и везу између морала и разних чинилаца овде изнесемо ма и у најкраћим цртама. Назначићемо само оно што нам изгледа као најважније у овом погледу и што би могло служити као основна полазна претпоставка за социолошко испитивање морала.

Развијен морал, односно развијено морално осећање (чувство) човек несумњиво стиче у друштву и по томе је морал друштвена појава и долази у поље изучавања социологије. Моралу се човек учи у друштву делимично у самој животној друштвеној пракси, ступајући у односе с другим људима, а делимично васпитавањем и примером. Васпитавањем наслеђује оно што је друштво у тој области створило, животног праксом се осведочава у тачност тога и евентуално нешто томе додаје. Друштвени основ на коме почива морал је тесна међузависност људи у датом друштву, таква међузависност да они не могу опстати као људи ван дотичног друштва, те да, према томе, опстанак сваког члана друштва нужно претпоставља опстанак других чланова. Морал наређује такве дужности које су минималан услов за опстанак тог друштва и тиме и за опстанак сваког моралног бића као његовог појединог члана. Цео морал стога може да се сведе на једно основно правило: чини другом што желиш да други теби чини. Ово правило васпитањем и праксом (којима се морал образује) постаје тако дубоко усађено у моралном бићу да оно *непосредно* не само увиђа његову тачност него и осећа посебним моралним осећањем његову обавезност, без потребе да о њој рационално размишља и да наводи доказе да ту обавезност треба да осећа. Морално осећање непосредно делује исто као, на пример, што непосредно мислимо по правилима логике, не будући свесни да их примењујемо нити доказујући себи да треба да их применимо (а правила логике су такође резултат дугог друштвеног искуства које се на нас преноси васпитањем и непосредном праксом).

Човек се, дакле, не рађа као морално биће, као што се не рађа ни као логичко биће, него се образује као такво у друштву. Али морал толико улази у њега да чини битан део његове личности и да непосредно делује, а не тек преко размишљања о његовој неопходности и корисности, итд.

Уколико је друштво мање и у већој опасности, утолико је међузависност очигледнија и нужнија, а утолико је и морал, последица те међузависности као један од њених чинилаца, нужнији, па и јачи, чвршћи и јединственији. Уколико друштво не успе да створи одговарајући морал, оно нужно пропада услед тог неуспеха. Морал је универзалан у том смислу што је неопходан у сваком друштву и такође што у свим, макако разноврсним друштвима постоје извесни заједнички, ма и минимални елементи морала, пошто и сва друштва имају извесне заједничке црте самим тим што су људска друштва. Али, истовремено, морали разних друштава се разликују међу собом, и утолико више уколико се више та друштва у другим областима разликују, а пре свега, разуме се, у области друштвене основе — материјалне производње.

3. Пошто морал има своју врло јасно одређену друштвену основу и функцију, то је социологији морала могуће да, на основу битних особина сваког појединог друштва, приближно одреди какав морал њему најбоље одговара. То је питање које је, како смо рекли, веома спорно, а истовремено основно за социологију морала, као и за свако научно проучавање морала уопште. Изгледа, на први поглед, да социологија и наука уопште не могу да одређују какав морал треба да буде, тј. да не могу прописивати морал (нормативна функција науке о моралу). Јер прописати један морал претпоставља одређивање вредности које тај морал треба да оствари и његову оцену с гледишта тих вредности, а ово, очигледно, не спада у науку.

Међутим, ако се дубље погледа, види се да овај први поглед вара. Јер, социологија као наука несумњиво може да утврди који су стварни циљеви, односно вредности које једно друштво поставља себи, који су чиниоци који ојачавају његову међузависност, итд., па да на основу тога одреди и који је морал томе друштву потребан. Јер, на крају крајева, и само друштво у свом спонтаном стварању морала поступа на исти начин. Оно поступно сазнаје какав му је морал потребан, па га тако и ствара, при чему, наравно, нема унапред одређеног јемства да ће створити баш заиста онакав морал какав му је стварно потребан. Ову функцију друштва, коју оно врши стихијски и недовољно свесно, наука може да изврши много успешније и брже, јер свесније и систематскије.

Дакле, социологија морала може сасвим успешно да одреди какав је морал одређеном друштву потребан. Но, не треба се заваравати да она може заменити друштво у стварању једног стварног, позитивног друштвеног морала. У томе је друштво незамењиво. Позитиван, ефикасан друштвени морал се може створити само у непосредној животној друштвеној пракси, а никако у научним кабинетима. Друштво, и то неорганизовано, тј. друштвена маса као таква, стваралац је морала. Наука, наравно, може допринети, више или мање, томе стварању, јер је и она

саставни део друштва, али главна улога у томе припада друштву као непосредном средишту стварне животне праксе у којој се појединци стапају у друштво и доживљавају међузависност и потребу морала.

Наша социологија морала треба и може, дакле, да одреди какав треба да буде социјалистички морал. Наравно, не у свим појединостима, па свакако и с погрешкама. Али ипак, у општој слици и у главним правцима је то несумњиво могуће. Она тиме ништа не прописује, већ само утврђује, а ово је задатак науке. Наиме, она само утврђује какав морал као средство одговара остварењу циљева, вредности, које не одређује она већ такође само утврђује да их је друштво поставило себи као циљеве. Тиме социологија морала не поставља судове о вредности, што није њен посао, већ судове о стварности (тј. о погодности одговарајућег средства за остварење датог циља), што јест њен посао.

Нема никакве сумње, као што смо и напоменули, да ће социолог који се бави овим питањем нужно бити под утицајем и својих сопствених судова о вредности, који ће, опет, бити одређени одговарајућим, претежно друштвеним условима. Но, овакав утицај је неизбежан, и уколико је социолог њега свеснији, утолико има више могућности да води о њему рачуна, да га сузбија и да покуша објективно утврдити истину, приближно онако како би учинио да није овог утицаја. Али је битно да је, с методолошког становишта гледано, начелно могуће научно утврдити какав је морал потребан једном одређеном друштву.

Социјалистички морал који тако утврди наука несумњиво мора бити друкчији од ранијег, буржоаског или ситнобуржоаског морала. Основна установа социјализма је несумњиво друштвена својина средстава за производњу, па је разумљиво да она мора бити и у средишту социјалистичког морала. Слобода и достојанство човека, изражени пре свега у друштвеном самоуправљању, такође су основно обележје социјализма, па морају заузимати исто тако истакнуто место и у његовом моралу. И тако даље. Међутим, пошто постоје заједнички елементи морала уопште, за сва друштва, као што смо рекли, то и социјалистички морал мора садржавати те елементе, као што ће он садржавати и извесне елементе који су се први пут појавили у буржоаском моралу, а који му одговарају. Социјалистички морал, дакле, не значи апсолутан прекид с ранијим моралом већ усавршавање овог морала и његово претварање у један виши морал.

4. Кад овако утврди садржину социјалистичког морала, ма и не потпуно прецизно, социологија морала би морала прићи озбиљном истраживању стварног морала у нас. Савременим строго научним методама она би утврдила какав је наш позитиван, стваран морал. У овом погледу озбиљних научних истраживања у нас нема, те ми о нашем моралу судимо само на основу сопствених нужно уских и непоузданих утисака. Социологија би морала утврдити тачну слику нашег морала у разним друштвеним срединама и ужим деловима нашег друштва. Она би исто тако морала утврдити и који су то узроци који овакав морал изазивају, односно законитост његовог стварања, постојања и промене.

Овај посао није нимало лак. Он је далеко тежи, а чини нам се и да није ни мање важан, ако није и важнији, од, рецимо, утврђивања наших народних обичаја, ношње, умотворина и других елемената нашег народног живота, којима је наука, међутим, и с правом, посветила веома велику пажњу. Морал је појава која је присно унутрашња, а често и потпуно скривена од света, коју људи не желе да испоље и открију. Треба применити врло танана средства и путеве да се ова појава открије, за што је потребан знатан број посебно оспособљених људи, као и знатна средства, итд. Надати се да се у нас може наћи и средстава и људи у ову сврху, на основу разумевања огромне важности коју морал има за опстанак и правилан развој нашег друштва. Наше установе које се баве социолошким истраживањем вероватно ће једног дана укључити у своје планове истраживање нашег морала, и то што пре, то боље.

5. Кад утврди какво је стварно стање нашег морала данас, социологија морала треба да упореди то стање с идеалним социјалистичким моралом који је утврдила и да тако открије несумњиво постојеће и знатне разлике међу њима. Ове разлике ће нам релативно поуздано тачно открити колико нам још преостаје на путу изграђивања новог, социјалистичког морала, као и тачно одређене области у којима је недостатак већи но у другим и на које треба обратити особиту пажњу.

6. Кад ово буде утврђено, социологија морала треба, најзад, да испуни и последњи међу поменутих својим задацима — да укаже на средства којима се, евентуално, може нешто помоћи да се што пре изиђе из неповољног стања, да се што пре створи одговарајући социјалистички морал. Ова средства ће она моћи одредити на основу општих законитости о образовању морала, као и законитости образовања нашег постојећег морала и оних о образовању социјалистичког морала. Нема сумње да ће знатан број чинилаца који стварају морал остати — бар за сада — ван домашаја утицаја људи на њих. Али је исто тако несумњиво да су извесни чиниоци подложни људском свесном и друштвено организованом утицају. Ако наука открије такве чиниоце и утврди начин на који се на њих може утицати, онда ће она допринети да се ови чиниоци подвргну одговарајућем утицају и да се тако убрза образовање новог морала, за којим имамо толику потребу.

Ако — бар за сада — и не буде могуће открити каква особито моћна средства у ову сврху, већ и само тачно научно објашњење друштвених основа и улоге морала и упознавање што ширих слојева с овим научним истинама може у знатној мери да допринесе изградњи новог морала.

Наравно да је овде немогуће рећи било шта подробније о чиниоцима који утичу на стварање новог морала, односно разарање старог. Раније смо већ рекли нешто само о најопштијем таквом чиниоцу — друштвеној међузависности. Ипак, поменућемо само још два чиниоца.

Још је Диркем тачно уочио да постоје епохе велике друштвене активности, велике друштвене згуснутости, кохезије, солидарности, интензивног прожимања појединачних свести у јединствену друштвену колективну свест, када друштво убрзано ствара своје највеће друштвене творевине. Маколико ова Диркемова мисао била прожета идеализмом и,

чак, спиритуализмом, као што је то показао Гурвић у својој критици, ипак је она у основи тачна и може се особито применити на доба друштвених револуција. Таква једна револуција је била и наша народноослободилачка борба и период непосредно после ње. Тада је знатан део народа или непосредно учествовао у борби или био тесно везан за њу, а међузависност и солидарност народа били су веома високи. У оваквом друштву и условима постављени су основи и нашег друштвеног и политичког уређења, па и нашег новог, социјалистичког морала. У то доба морал је био особито строг, чврст, а примери високог морала су били у правом смислу речи масовни.

Међутим, наступањем мира и доласком нових поколења, која нису непосредно проживела револуцију, услови стварања новог морала за ово ново и проширено друштво умногом су се изменили, а они који су очекивали да ће се нови морал лако усадити у свест овог новог, ширег друштва морали су бити разочарани. Чак се дешава да се неки од оних који су током револуције усвојили нов морал, под утицајем старог морала који живи и после револуције, у извесној мери поколебају и крше нов морал. Напазимо се, дакле, пред задатком да омогућимо, с једне стране, преносење делимично створеног новог морала у револуцији на нова поколења, а, с друге стране, да овај морал дограђујемо у новим условима на нов начин, у периоду релативног мира, у друштву које није више у онаквој ситуацији у каквој је било током револуције и које стога не осећа онако интензивно међузависност и солидарност.

Дејство револуције на пољу новог стварања морала је, дакле, нужно измењено дејством нових друштвених услова, па тачно проучавање ових међусобних утицаја може допринети бољем разумевању услова настанка новог морала и помоћи остварењу таквих услова који ће допринети да се нов морал брже створи.

Други чинилац на који скрећемо пажњу јесте индустријализација, урбанизација и уопште убрзана технизација нашег друштва, што нужно прати претварање земљорадничког сеоског и сељачког друштва у савремено индустријско градско и грађанско друштво. То је чинилац, који с једне стране, убрзава развој новог морала, јер разара, и то релативно врло брзо, стари морал. Али тај чинилац има и другу страну — он успорава развој новог, социјалистичког морала, па, у извесном смислу, делује и на повећање броја људи који уопште нису морална него су, просто, аморална бића. Ова негативна страна се особито запажа у развијеним индустријским земљама Запада.

Наиме, сувише технизирана и урбанизирана друштвена средина све више усамљује човека, који све више долази у додир с оруђима, стварима, а све мање с људима. Па и кад долази у додир с људима, ови односи нису више превасходно људски односи, тј. односи у којима људи иступају као посебне личности, него су у толикој мери типизирани, регулисани и технизирани да више личе на односе са стварима. Људи се у овим односима претварају у ствари, оруђа, и односи су утолико „савршенији“ уколико су они више оруђа а мање људи. Тако човек све мање живи у стварном друштву људи а све више у друштву ствари. Морал је, пак, нор-

ма о односима с људима, која може израсти само у интензивним таквим односима. Технизирана средина осиромашује морално биће, човека, доводи до закржљавања његове моралне свести и чини од њега аморално биће. То је један од важних узрока кризе морала у развијеним буржоаским земљама.

У нас овај узрок још увек не делује много јер ми нисмо толико индустријски и технички развијени. Али треба јасно истаћи да ова средина уопште не одговара човеку, а пре свега човеку као моралном бићу. Како социјализам управо тежи да омогући расцвет човека, то она још мање одговара социјализму. Уколико се она више развија, утолико мање социјализма, па и социјалистичког морала, коме је у средишту пажње човек, прави човек, а не оруђе.

Стога, ако хоћемо социјализам, социјалистички морал и социјалистичког човека, ми се морамо борити за отклањање овог услова који спречава остварење тих циљева. Развој индустријализације, урбанизације и технизација су нам потребни, али се њима самима не постиже ни социјализам ни социјалистички морал. Потребно је још да развијемо одговарајуће односе између људи као људи, као личности, као другова у изградњи бољег, човечнијег друштва. Социјализам није само техника, ни пре свега техника, него је људски однос између развијених и моралних људи. Треба, дакле, развијати такву друштвену организацију која ће уклањати рђаве стране материјалног напретка.

На примру ова два чиниоца се може видети како је нужно изучавати дејство разних чинилаца на стварање новог социјалистичког морала и како социологија морала може у том правцу много учинити.

Указаћемо још поново на дејство једног чиниоца који смо већ поменули. То је васпитање. Њиме се, с једне стране, преноси морално наслеђе, а, с друге, образује нов морал. Морално васпитање у нас — како у школама тако и ван њих — скоро да не постоји као свесно организована друштвена делатност. Наука није испитала методе овог васпитања. На социологији морала је да — заједно с педагогијом, психологијом и другим наукама — ово учини и предложи најбољи начин за спровођење таквог васпитања. При том треба мислити смело и тражити нове методе. Нека врста експеримената би се, чини нам се, овде могла применити без великих тешкоћа. Васпитаници би били стављени у такве друштвене ситуације у којима би очигледно било показано како се ствара одговарајући морал и какву он улогу врши. Такве ситуације би знатно допринеле стварању новог морала.

*

Тако нам се чини да социологија морала данас у нас има веома важне и хитне задатке на пољу своје делатности. Успешно испуњавање ових задатака друштво треба у највећој могућој мери да помогне, ради своје сопствене користи. Социологија морала, као и социологија уопште, треба што више да се развију да би ове задатке могле испунити. Наша је сврха била да у овом чланку покажемо, ма и у најкраћим цртама, који су ти задаци, као и да постоји начелна могућност да они буду успешно решени.

Др. Рад. Д. Лукић